

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА ЮРІЯ ПОЛЯНСЬКОГО

О. І. Шаблій, Л. І. Котик

oleh.shabliu@lnu.edu.ua, liubov.kotyk@lnu.edu.ua

Львівський національний університет імені Івана Франка,

м. Львів, Україна

Розкрито педагогічну діяльність проф. Юрія Полянського в Академічній гімназії м. Львова, Греко-католицькій Богословській Академії, Львівському університеті, Університеті Буенос-Айреса тощо. Виокремлено п'ять етапів освітньо-педагогічної діяльності ученого: протоетап, гімназійний, богословська-академічний, візитаторський, університетський. Наведено спомини сучасників про Ю. Полянського як викладача та освітнього лідера. Означено шість принципів застосованих професором при написанні підручника географії для середніх загальноосвітніх шкіл «Позаєвропейські краї та моря» (1938). Проаналізовано наукову концепцію підручника, його зміст, застосовані методичні підходи до розкриття тем з географії в середній школі. Означено їхню актуальність на сучасному етапі розвитку нової української школи, укладання освітніх програм з географії та змістового розкриття їхніх тем.

Ключові слова: Професор Юрій Полянський, педагогічна діяльність, географія, підручник з географії.

Юрій Полянський (1892–1975) — географ, геолог, передусім геоморфолог, археолог. Дійсний член НТШ з 1927 р., учений секретар його Географічної комісії (з 1930 р.), «місцєблоститель» його Голови — *В. Кубійовича* у Львові (рис. 1).

Він був директором Природничого музею при НТШ, завідувачем кафедри географії Львівського університету, професором Українського Вільного Університету у Мюнхені, професором Аргентинського університету в Буенос-Айресі, професором при УНРРА в Німеччині.

Разом з *В. Кубійовичем* упродовж двадцяти років (1927–1947) вони утворювали своєрідний географічний тандем: Ю. Полянський очолював природничо-географічну, а *В. Кубійович* — антропогеографічну складову західноукраїнської географії [16, с. 5]. Він був учнем *С. Рудницького*, який виїхав до Харкова (1926) і не забував свого учня і молодого колегу.

Ю. Полянський народився 6.03.1892 р. в с. Жовтанці на Львівщині у родині священика. Середню освіту здобув у м. Ярославі (тепер Польща). Вчився у Віденському і Львівському університетах на філософських факультетах.

Рис. 1. Професор Юрій Полянський (рис. проф. О. Шаблія)

У період найбільшої співпраці з В. Кубійовичем Ю. Полянський заробляв на хліб насущний головно, перебуваючи на посаді учителя («професора») у Першій Львівській академічній гімназії. Працював він і шкільним візитатором (інспектором), лектором Богословської Греко-Католицької Академії у Львові (1933–1939), вільний час віддавав науковим пошукам – палеогеографії, геології, археології (рис. 2.).

Рис. 2. З'їзд географів Галичини, Львів, 1928

(Ю. Полянський сидить перший справа, Олена Степанів — у центрі, Володимир Кубійович — другий зліва від центра) [16]

У довоєнний час Ю. Полянський досліджував головним чином Поділля, частково Західне Полісся. А в них — палеоген і неоген,

зокрема антропоген (четвертинний період). Тут були його головні відкриття, виникали гіпотези, здійснювались пошуки їх підтвердження чи заперечення. Ю. Полянський працював на межі геології (походження лесів, вапнякових порід — травертинів), палеогеографії (характер клімату, фауни і флори у плейстоцені), геоморфології (морфогенез Поділля, долини і тераси Дністра та його приток), археології (палеолітичні стоянки людини: ним відкрито близько 70 таких стоянок, охарактеризовано всю Подільсько-Бессарабську провінцію пізнього палеоліту) [16, с. 6].

У цих та інших працях з археології Ю. Полянський склав і обґрунтував класифікацію поселень палеолітичної людини Поділля (стоянки, тимчасові стійбища, майстерні), дослідив палеогеографічні умови життя первісної людини, вивчив зв'язки давнього населення Поділля і Центральної Європи через карпатські перевали та ін. Сенсаційною була його знахідка у 1926 р. залишків щелепи кроманьйонця біля с. Валяви.

Із встановленням у Львові советської влади Ю. Полянського призначають деканом природничого факультету, завідувачем кафедри географії Львівського університету. Спогади про Ю. Полянського залишив проф. *Альфред Ян* (Вроцлавський університет, Польща) у книзі «*Z Kłeparowa w świat szuyoki*» (Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. — S. 110). Він пише: «*Професор Ціргофер [директор. — прим. О. Ш.] перестав бути керівником Інституту географії. Цю посаду обійняв місцевий українець Юрій Полянський. Ми всі його знали, він навчав у гімназії, деякий час був шкільним візитатором. Мав досить добрий науковий доробок. Дослідник Поділля, добре сформований геолог і географ, ґрунтовно заслуговував на титул професора вищого закладу, що врешті отримав у найкоротшому часі від нової влади. Новий керівник Інституту був зичливим до поляків [...]. Полянському даю якнайвищу оцінку. Ненавидів нову владу і нових пришельців [советів. — прим. О. Ш.] так само, як і ми [поляки. — прим. О. Ш.], але з цим мусив більше ховатися, ніж поляки. У хвилини одкровення говорив нам, що йому дуже тяжко виконувати ту роль охоронця насправді виключно польського інституту» [16, с. 6–7].*

Ю. Полянському справді було нелегко: опинився між молотом і ковадлом. Нові окупанти, НКВД встановили жорстокий морально-психологічний прес. В університеті почалися арешти (у вересні 1940 р. арештовано 59 студентів, а у січні 1941 р. 42 з них засуджено до розстрілу.

Та незабаром почалася війна. У Львові було проголошено відновлення Української Держави на чолі з урядом *Ярослава Стецька*.

Юрія Полянського попросили стати Головою міської тимчасової управи — бургомістром (був до 10.09.1941 р.). Упродовж кількох місяців він чесно виконував цю функцію, налагодив постачання міста водою, паливом, продовольством. Після цього він знову працює у шкільній адміністрації Львова. Виконував одночасно важливу функцію в Українському Центральному Комітеті, який з 1940 р. очолював В. Кубійович у Кракові. Тут Ю. Полянський входив у т. зв. гурт — десятку найбільш авторитетних мужів УЦК, що формували його політику і відповідали за неї [16, с. 7–8].

З наближенням советських військ до Львова Ю. Полянський з сім'єю переїжджає спочатку до Кракова (1943), потім до Відня, де очолює представництво УЦК у Австрії (1944). У квітні 1945 р. емігрує у Баварію, проживає деякий час у с. Ауфкірх на Кауфбойренщині.

Після перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Мюнхена (1945) Ю. Полянський стає у ньому професором. Викладає також в університеті УНРРА (Адміністрація ООН для допомоги і відбудови (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*); у структурі організації створено (1945) міжнародний університет для студентів втікачів з Советського Союзу; організацію ліквідовано 1947 р.). На його квартирі у Мюнхені часто зупинявся В. Кубійович, який у той час теж мешкав на Кауфбойренщині.

У 1947 р. Ю. Полянський переїжджає до Аргентини у Буенос-Айрес, де вже працював його брат. Влаштується у Державній геологічній службі, а потім (з 1956 по 1967 р.) — звичайним професором Аргентинського університету. За непідтвердженими даними, він стає академіком Національної Академії Наук. За майже тридцятилітній період праці публікує близько двадцяти книг і понад 50 статей. Тут, в Аргентині, якнайповніше розкрився науковий талант ученого.

У 1948–1949 рр. Ю. Полянський працює (півтора року) в Андах на висоті 2–4 тис. м н. р. м. (рис. 3). Перебуває у копальнях олова, тальку, асбесту і серпантину. Учений увійшов в історію аргентинської науки. В Андах він зробив нові відкриття щодо їх генези, тектонічної і геологічної будови. Тут, в Андах, писав він, *«що не знахідка, то відкриття!»*.

Водночас, він уболіває за долю В. Кубійовича і відновленого в Європі НТШ. *«Дорогий Влодку! — пише Ю. Полянський, — Дуже тішуся, що Ти живеш спокійно, але все ж таки треба думати, де осісти! [це у листі від 18.03.1949 р. — прим. О. Ш.]. Що зробити з НТШ? З Твого листування виходить, що в Європі немає відповідного місця — треба думати про Америку. Мені видається, що вже пора! Бо*

чи скорше, чи пізніше, там будуть у Вас приятелі зі сходу [совети. — прим. О. Ш.]. Це, за тутешніми міркуваннями тільки питання часу. З хвилиню, коли Китай до решти буде опанований червоними, прийде черга на збіднілу Європу. Пізніше буде запізно тікати. Май це на увазі і не рахуй надто на бомбу цих наївних американців». І далі (12.06.1950 р.): «Геологія України в Енциклопедії [українознавства. — прим. О. Ш.] добре обкраяна хай буде! На загал робить добре враження. Думаю, що Ти міг би зробити з цього зручний витяг в англійській мові «Ukraine — contry and peopre». Короткий і міцний. Підкреслити аспірації політичні і економічні. Не маємо що дати в руки чужинцеві. Твоя географія недоступна з огляду на мову, позатим «кобила» велика. Тут ніхто не читає грубих книжок». В одному з останніх нам відомих листів (8.09.1950 р.) Ю. Полянський, як старший за віком колега, по-дружньому радить В. Кубійовичу: «Може Бог дасть у недалекій будуччині буде треба твоїх сил для конкретно-творчої роботи. Подумай про це! Порада ця іде від Твоїх приятелів. Не зжуйвай своїх сил та імені на дрібні справи! Бо таких організаторів, як Ти, у нас мало!» [16, с. 9].

Рис. 3. Юрій Полянський в Андах
(рис. проф. О. Шаблія, Львів, 2009 р.)

Помер Ю. Полянський 19 липня 1975 р. Похований у Буенос-Айресі. Там же померла дружина Марія, а дочка виїхала з чоловіком до США. Слід загубився. Правда, 2019 р. «знайшлася» внучка

Ю. Полянського Христина, яка тоді ж відвідала Львів.

На могилі ученого написано іспанською мовою: *«Проф. д-р Юрій Полянський. Учитель, вчений, патріот і гуманіст, який боровся за його рідну Україну. Збагатив геологію Аргентини своїми працями про провінцію Мендоза у Високих Кордільєрах. Звичайний професор і консультант на факультеті точних і природничих наук. Лауреат національної геології у 1964 р.»*.

На території Аргентини у пошану наукових здобутків Ю. Полянського в Університеті Буенос-Айреса відкрито (25.09.1979 р.) іменну аудиторію ученого. Біографію вченого, через призму його наукової діяльності, уклав доктор Honoris Causa Університету Буенос-Айреса, керівник Служби геологічної мінералогії Аргентини *Еміліо Гонсалес Діас (Dr. Emilio Ginzález Díaz)*.

Щоб зацікавити наукову громадськість творчим доробком проф. Ю. Полянського, ми провели у грудні 1992 р. спільне засідання Географічної комісії НТШ у Львові і Львівського відділу Українського географічного товариства. З доповідями виступили ще живі тоді проф. *О. Черниш* (археолог), проф. *С. Пастернак* (геолог, його спогади тоді зачитав доц. *М. Гаврилишин*), доц. *М. Демедюк*, доц. *А. Богущький*, доц. *С. Трохимчук*, проф. *О. Шаблій* та ін. Було прийнято рішення видати збірник праць Ю. Полянського, встановити меморіальну дошку на будинку у Львові, де мешкав Ю. Полянський, просити владу назвати одну з вулиць міста іменем Ю. Полянського. У 2010 р. світ побачила праця «Професор Юрій Полянський» за редакції проф. *О. Шаблія*; біографію та наукову діяльність ученого уклав проф. *Й. Свинко* [16]. 2019 р. у дворі географічного факультету Львівського університету відкрито пам'ятну дошку присвячену Ю. Полянському. На відкритті була присутня його внучка — п. *Христина Полянська* (рис. 4).

В Україні творчою спадщиною Ю. Полянського більше цікавляться археологи, зокрема *Черниш О., Ситник О., Томенюк О.* Добрим словом внесок Ю. Полянського у національну археологію оцінив (у діаспорі) *Ярослав Пастернак*. З геологів передовсім слід відмітити нині покійного Миколу Демидюка, а також активного пропагандиста геологічної спадщини Ю. Полянського — проф. *Йосипа Свинка* (м. Тернопіль) [16, 17]. У 2013 р. *О. Томенюк* захистила кандидатську дисертацію на тему «Наукові ідеї Юрія Полянського та їхній вплив на розвиток геоморфології і палеогеографії в Україні» (науковий керівник — проф. *А. Богущький*).

Рис. 4. Відкриття пам'ятної дошки проф. Юрію Полянському (Львів, 30.10.2019 р.; виступає — проф. О. Шаблій; перша справа від дошки — п. Х. Полянська)

У 2020 р. на географічному факультеті Львівського університету відкрито аудиторію «Корифеїв географії», де розміщено портрети та інформаційні стенди про наукову, просвітню, педагогічну діяльність проф. С. Рудницького, проф. Ю. Полянського (рис. 5) і проф. В. Кубійовича.

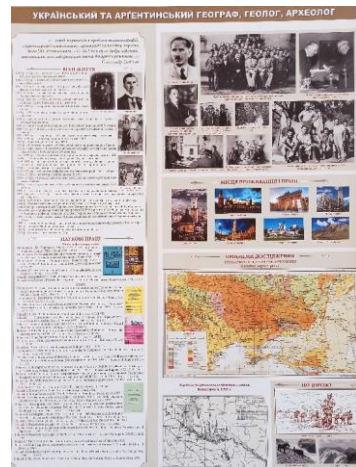

Рис. 5. Інформаційний стенд про Ю. Полянського в аудиторії «Корифеїв географії» на географічному факультеті Львівського університету (на матеріалах проф. О. Шаблія)

У нашій статті головна увага присвячена розкриттю педагогічної діяльності Юрія Полянського, який був до глибини душі працівником середньої і вищої школи не лише в Україні, але й у Німеччині та Аргентині.

Педагогічна праця Юрія Полянського

Усе своє свідоме життя після закінчення університету Юрій Полянський працював на педагогічній ниві. Починаючи від гімназійного учителя і закінчуючи професором Буенос-Айреського університету. У процесі педагогічної діяльності він не лише передавав студентам наукові знання взяті з літератури, але й давав можливості освоїти його власні наукові здобутки, отримані у процесі польових досліджень з геоморфології, археології і особливо з геології (останнє — в Аргентині).

Його педагогічна діяльність не обмежувалася тільки викладацькою роботою, але й охоплювала працю шкільного інспектора, керівника природничого факультету у Львівському університеті (1940–1941 рр.), викладання у середній школі (гімназії), у вищих школах-університетах: Богословській Академії, Львівському університеті, Українському Вільному університеті у Мюнхені, університеті УНРРА, Аргентинському університеті у м. Буенос-Айрес та ін.

Педагогічна діяльність проф. Ю. Полянського (1892–1975) складна і багатогранна, тісно переплетена з науковими дослідженнями вченого та його україноцентричною громадянською позицією. Вона здійснювалася у період буремних викликів міжвоєнного часу, II світової війни, післявоєнних ускладнень на чужині, пошуку прихистку для сім'ї та реалізації затребуваності наукової праці в далекому, але в скорому часі рідному та близькому позаєвропейському просторі. Вона охоплює період 1920–1975 рр. та складається з серії життєвих освітньо-педагогічних етапів.

Протоетаном (від грец. *protos* — перша частина складних слів, що означає «первинний, перший, основний») освітньо-педагогічної діяльності проф. Ю. Полянського є період його навчання (1902–1910) у класичній гімназії м. Ярослава (зараз на території Республіки Польщі), на філософських відділеннях Віденського (1910–1912) і Львівського (1912–1914) університетів. На цьому етапі майбутній професор не тільки отримує важливі знання з природничих і суспільних наук, проявляє наукове зацікавлення до географії, геології, археології, але й формує свою гуманну життєву позицію, укріплює україноцентричний дух, знайомиться на особистому життєвому прикладі (як учень гімназії, студент університету) з методиками навчання викладачів-професорів

та провадить перше їхнє оцінювання з позиції результативності засвоєння матеріалу, доступності його викладу, зародження та підтримання зацікавлення до предмету, поєднання різних методик навчання при викладі матеріалу, організації комунікацій з гімназійно-студентською аудиторією та колегами-професорами тощо. Цей досвід і знання наскрізно пройдуть через усю педагогічну діяльність професора, знайдуть схвальний відгук у його гімназійних учнях (О. Антонович, З. Матла та ін.) та колегах (С. Шах), які з теплотою будуть згадувати освітню працю та просвітню діяльність Юрія Полянського. Зокрема, навчання у гімназії м. Ярослава закріплює з дитячо-юнацьких років у майбутньому вченому потяг до пізнання довкілля, яке він з відкритістю упродовж всього життя передає своїм учням-гімназістам і студентам. Навчання в університетах формує в Юрія Полянського методичну звичку до опрацювання первинних матеріалів дослідження, провадження власних наукових розвідок, які він успішно інтегрує уже як викладач у персональне освітнє середовище.

Можна припустити, що у період навчання в Ярославській гімназії, вплив на формування первинно індивідуальної освітньої, а в подальшому й наукової траєкторії розвитку Юрія Полянського здійснює *Ignacy Rychlik* (1856–1928) — гімназійний професор історії й географії (1899–1905), історик, краєзнавець, у подальшому директор гімназії (1905–1927), мер Ярослава та посол Віденського парламенту [25]. За його керівництва у гімназії пропагуються активні методики проведення занять на відкритому просторі, стимулювання гімназістів до особистісно-творчого розвитку через долучення до мистецьких спільнот (рис. 6).

Рис. 6. Учні старших класів гімназії м. Ярослав, 1906 [25]

Навики отримані за гімназійною лавою стануть у нагоді проф. Ю. Полянському при організації власних польових занять і практик спочатку в Академічній гімназії м. Львова, а потім в Університеті Буенос-Айреса.

Навчання у провідних університетах Європи забезпечує отримання Юрієм Полянським глибинних теоретичних та прикладних знань з природничих та суспільних наук, сприяє розвитку як фахових (*hard skills*) так і соціально-комунікаційних (*soft skills*) умінь та навичок — колективна наукова співпраця, лідерство, відкритість до нового, чуйність до різноманіття, науково-освітня комунікація, керування часом (*time management*) тощо. У цей освітньо-педагогічний період становлення майбутнього знаного ученого та педагога, на нього вагомий вплив здійснює фундатор української суспільної географії проф. *Степан Рудницький* (1877–1937): Ю. Полянський відвідував лекції професора у Львівському університеті, розпочав студії з географії, які успішно завершив перед початком I світової війни (1914) [16, с. 13]. У подальшому проф. С. Рудницький налагоджує наукову співпрацю з Ю. Полянським, про що свідчать згадки останнього у приватному листуванні вченого [8, 9]. Не претендуючи на вичерпність та безапеляційну об'єктивність, дозволимо припустити, що власне проф. С. Рудницький поглиблює й розширює географічні, особливо, суспільно-географічні зацікавлення ученого, які трансформуються у майбутньому в розгорнуті підрозділи підручника «Позаєвропейські краї та моря» (1938). Але про це дещо згодом.

Гімназійний етап освітньо-педагогічної діяльності проф. Ю. Полянського є найпродуктивніший з позиції тривалості (1920–1938) та результативності (видання уже згаданого україномовного підручника для середніх загальноосвітніх шкіл). Він розпочинається 1920 р., коли з легкої руки тогочасного краєвого інспектора д-ра *Івана Копача* (рис. 7), Ю. Полянського приймають на працю первинно вчителя, а з часом професора Академічної гімназії у Львові й інспектора середніх шкіл. Про це так згадує С. Шах: «Тоді прийняв Др. Копач і інших б. старшин УГА до державної служби, а між ними Юрія Полянського, пізнішого візитатора середніх шкіл (головне заведення), Мих. Осінчука на учителя рисунків на філії, Івана Бабія, пізнішого управителя філії Академічної гімназії, до Бережан, Романа Чубатого до Тернополя, Костя Бутринського до Сокаля, Остапа Гамерського до Станиславова й інших» [22, с. 42].

Рис. 7. Доктор Іван
Копач (1870–1952) [7]

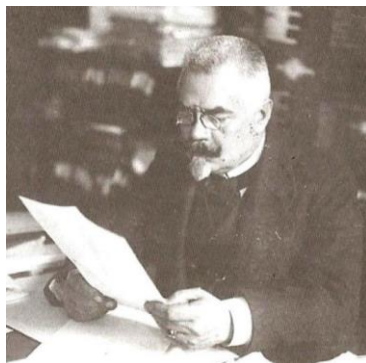

Рис. 8. Професор Ілля Кокорудз
(1857–1933) [3]

В Академічній гімназії Ю. Полянський працював під керівництвом директорів, протилежних за методикою організації функціонування освітньої установи та діяльності педагогічного колективу. Першим Директором, під началом якого розпочав педагогічні студії учений, став Ілля Кокорудз (1911–1927) (рис. 8), який був за фахом україністом, за духом — демократом, за діяннями — меценатом: *«Своєму учительському зборові довіряв він, давав йому вільні руки в праці, а збір намагався йти директорові на руки. ... Був це останній традиційний галицький патріот XIX ст., що ціле життя щадив на це, щоб опісля віддати заощаджений гріш своїй вбогій суспільності»* [22, с. 49]. Позитивом, стало й те, що його період керівництва припав на демократичні реформування шкільної освіти започатковані та проваджені краєвим інспектором української гімназії д-ром І. Копачем: *«Був це безперечно найспосібніший інспектор у передвоєнній Шкільній Раді Краєвій і в повоєнній Львівській Шкільній Кураторії, який здобув собі своїми глибокими знаннями подивугідний авторитет навіть серед поляків. ... З приходом Д-ра І. Копача наступила зміна в підручниках для українських гімназій, а в першій мірі в укладанні «українських читанок» (авторами були Др. І. Копач і Антін Крушельницький), в укладі латинських вправ (Др. І. Копач і директор коломийської гімназії Мостович), математики і фізики (Петро Огоновський), навіть підручники релігії (Катехизм й догматика) поправилися. Др. Копач зайнявся ближче учительськими зборами і надав укр. Гімназіям ідеалістичний і демократичний виховний напрям»* [22, с. 39–40].

Власне на фоні україноцентричного, демократичного піднесення пройшов перший період педагогічної діяльності Ю. Полянського у стінах Академічної гімназії. Він сприяв розвитку педагогічного і наукового потенціалу вченого про що схвально згадують його учні. Зокрема, *Омельян Антонович* (1914–2008; навчався у період 1925–1928 рр.) так описує процес навчання географії під орудою Ю. Полянського: *«Учителем географії був професор Юрій Полянський. Своім характером і поведінкою та ставленням до школярів він відрізнявся від інших учителів. Відносно молодий, він ніколи не сердився, в класу входив розмашисто, усміхався, а часто і сердечно сміявся. Учні його просто любили. Було загальновідомо, що він в останній війні був старшиною УГА. Високий на зріст, із чорним, назад зачесаним волоссям, з коротким пристриженим вусом. Уся його поведінка під час лекції та навіть вхід у класу були ноншалантні (легкі, й невимушені), і така була його лекція. Він рідко вживав і записував щось у свій нотес, здавалося, ніколи. Географія — предмет дуже нетеоретичний та актуально цікавий. Він розказував нам про всі таємниці світа, від Грінвіча і географічної довготи і широти до всіх явищ, що відбуваються на земній кулі та нашій рідній землі. У нього був товариський та приятельський контакт з учнями. Усі в гімназії, чи старші, чи початківці, вживали, говорячи про нього, таких львівських висловів, як «файний хлоп» та «свій варіят» [1, с. 71–72].*

Ярослав Мазурак (1914–2006; навчався у період 1924–1932 рр.), так пригадує ученого: *«Стрункий, елегантний, з усмішкою на устах, життєрадісний – таким залишився в моїй пам'яті професор Юрій Полянський – учитель історії, а за часів німецької окупації голова міста Львова» [23, с. 222].*

Розгорнуту характеристику Ю. Полянського як педагога гімназії подає *Олександр Домбровський* (1914–2014; навчався у період 1929–1933 рр.): *«Географії вчив на Головній визначний наш науковець в ділянці геології, член НТШ і автор наукових публікацій, Юрій Полянський, бувший учасник наших Визвольних Змагань, а в тому й боїв за Львів. Це була відносно ще досить молода людина, поставна та повна енергії й веселого настрою. Того типу людей, що Ю. Полянський, окреслювали у нас звичайно коротким терміном «файний хлоп». І таким він в дійсності був як у класі під час лекцій, так і поза шкільним будинком. Говорив на загал цікаво, переплітав не раз свою лекцію інтермецепами — жартом, чи цікавими оповіданнями з минулого, іноді з патріотичними нотками. Не любив, коли хтось з учнів перешкоджав йому на лекції розмовою... Виголошував доповіді на день іменин Пилсудського в нас на Головній, порівнюючи його до ... Ганнібала, чи*

Цезаря, а ми, учні, зібрані «святочно» в гімнастичній залі в день Йосифа слухали його не без гумору, підсміхаючись дискретно. Між доповідачем і з другої сторони учнями було гейби тихе порозуміння. Ми були свідомі того, що хтось з професорського збору мусів виголосити «на Йосифа» таку гльорифікаційну доповідь, «бо так треба» ... Полянський справлявся досить зручно з того роду доповідями, жонглюючи втертими фразами з арсеналу античної історії (він чейже говорив на терені класичної гімназії!), час до часу згадав для порядку речі ім'я Пілсудського, а поза тим більше говорив про політиків і вождів з античного світу, ніж про «маршалка». Доповідь кінчалася звичайно сильнішим кінцевим акордом і ми, учні, щасливі, що «операція» закінчена, розходилися до наших домів не без тихих уципливих дотинків під адресою «Юська». Пригадую, раз на лекції під час «дискусії» я сказав під впливом розмови старших, що знаний наш політик, сенатор Луцький є першим ад'ютантом Пілсудського. Полянський зганиз мене за те, кажучи, що я «молоденький жовтодзюб, який нічого ще не знає й не розуміє». Сьогодні, з перспективи понад півстоліття признаю йому рацію... Полянський, як добрий українець, все ж таки потрапив досить зручно лявірувати між своїми національними почуваннями й з другої сторони шкільною владою, бо був іменованій візитатором. Тоді це могло видаватися молодому учневі опортуністичним ухилом, а сьогодні з перспективи часу, а до того ж з життєвим досвідом старшого віку, дивимося на ті справи більше виrozumіло... В часі моїх університетських студій я стрічався з Полянським на терені НТШ і ми не раз пригадували собі давні наші розмови під час лекцій на Головній. Тоді я згадав йому, що він назвав мене «жовтодзюбом», а він, усміхнений, стиснув мене за рам'я й запитав: «А що, може неправда?» Таким був Юрій Полянський, якого мило згадую» [23, с. 110–111].

Схвальний відгук учнів (рис. 9) про педагогічну діяльність Ю. Полянського, через багато років (наприклад, спогади О. Антоновича датовані 1999 р.; З. Матли — 1978 р. та ін.) після завершення їхнього навчання в гімназії (1926–1930) свідчить про високу педагогічну майстерність професора, його емпатію та вміння вибудовувати конструктивну співпрацю з гімназистами. Цього часто не вистарчає сучасним педагогам закладів освіти. Особливо гостро ця проблема стоїть у середній школі, де відбувається формування особистості учня, й не тактовна, не фахова, не професійна діяльність вчителя/викладача може спричинити не тільки втрату інтересу до предмету (для Географії, як науки (!), зараз особливо важливо — не

втратити інтерес при навчанні у школі, не звузити шкільну географію до запам'ятовування номенклатури і показників, а працю учнів — до дослівного відтворення матеріалу підручника), але й загалом — відштовхнути дитину/молоду людину від навчання.

Рис. 9. Учні Академічної гімназії м. Львова. У центрі сидить проф. Ю. Полянський
(фотографія з родинного архіву п. Х. Полянської)

Варто зазначити, що тогочасних колег-викладачів Ю. Полянського по Академічній гімназії, які дотримувалися класичних засад викладання, були емоційно відсторонені від гімназистів та їхнього юнацького життя, не так схвально сприймали учні: *«Професор Томашівський був визнаним істориком в гурті українських науковців. ... не справляв на учнів великого враження і не викликав у них ентузіазму до науки, хоч історія, звичайно предмет живий, повний подій і активності»* [1, с. 74]; *«Української мови навчав мене професор Ярослав Гординський, відомий україніст, який ніколи не посміхався, завжди був сумний і задуманий ... Лекції нам здавалися дуже нудними й незрозумілими, коли йшлося про книжну мову, вживану в XVII столітті в давній українській літературі вченими професорами Могиллянської академії. Професор Гординський, визнаний фахівець у цій ділянці, не зміг викликати в нас зацікавлення і викресати ентузіазм до навчання української літератури того періоду»* [1, с. 70].

Зростанню авторитету майбутнього професора у колі гімназистів сприяло його долучення до громадського та релігійного життя учнів: *«На богослужінні і панахиді (01 листопада 1926 р. річниця проголошення української державності у Львові — прим. О.Ш., Л.К.) були деякі із наших професорів, такі як Полянський, Раковський, Радзикович та ін.»* [1, с. 80].

Другий період праці Ю. Полянського в Академічній гімназії м. Львова проходить під керівництвом д-р. М. Сабата (1928–1930), С. Лещія (1930–1931, 1934–1939), Д. Лукіяновича (1931–1934).

Це період складний і неоднозначний, оскільки пов'язаний з загальнополітичними утисками українства, у т.ч. і на рівні шкільної (гімназійної) освіти. Він потребував від проф. Ю. Полянського громадянської відваги, мудрості, великої терпеливості і такту у контексті взаємодії з керівництвом на фоні його провадження україноцентричної ідеї в житті та педагогічній діяльності. Про цей період педагогічної діяльності Ю. Полянського так згадує *Зиновій Матла* (1910–1993, навчався у гімназії у період 1925–1930 рр.): *«Протиукраїнську політику поляків ми відчували й бачили теж у клясах гімназії: насамперед влада змінила назву гімназії, заборонила вивчати історію України, насилала все більше й більше польських учителів, завела програму навчання історії Польщі, тому історію і географію України ми мусли вивчати більше вдома. Наші вчителі історії і географії (Юрій Полянський, Омелян Терлецький, Я. Яцкевич, о. С. Шитковський та ін.) багато часу присвячували рідній історії й географії під час викладів всесвітньої історії й історії Польщі. Ми знали, що багато із наших учителів були учасниками та свідками Визвольних змагань і здогадувалися, що деякі з них були членами УВО»* [23].

Особистісним життєвим викликом була праця Ю. Полянського у стінах Академічної гімназії під керівництвом д-ра М. Сабата, бо *«Як директор — був Др М. Сабат приклонником строгої селекції учнів, то зн., що гімназія — на його думку — відповідає найспосібнішим учням, бо наука в клясичній гімназії має сягати в глибину, а не розливатися по плиткій площині, має видавати справжню духовну еліту, творчу інтелігенцію, те, що французи називають «esprit et espoir» нації, а не продукувати масову «інтелігенцію»»* [22, с. 51]. Це викликало об'єктивний спротив українського соціуму як у середовищі професорів-викладачів, так і в середовищі гімназистів та їхніх батьків: *«На тім пункті розбігався його погляд на ведення гімназії від погляду переважної частини галицької суспільності, яка змагала до витворення якнайбільшого числа людей з «матуральним свідоцтвом», бо ці люди, навіть не знайшовши собі урядового місця йшли «в народ» і робили свою роботу — освітню, кооперативну, політичну, а за польських часів — також і революційну»* [22, с. 51–52].

Методика керівництва М. Сабата спричинила наростання напруження у взаєминах між директором та педагогічним колективом: *«... стрінувся одначе він з вимовним холодом зі сторони учительського*

збору, що його, старого автократа, дуже боліло. Численний учит. збір Академічної гімназії не одушевлявся ані директорською «славою» Дра М. Сабата, ані його методичними напрямками, ні дидактичними вказівками, хоч дидактичні вказівки, мушу це з повною лояльністю признати — були під фаховим оглядом першоклясні» [22, с. 53]; директором і гімназистами: «Крім цього прийшло ще й до напруження між директором та учнями. За дир. Кокорудза влаштовувала молодь Академічної гімназії ще від 1912 р. свої традиційні концерти в честь Т. Шевченка в концертній залі «Муз. Інституту ім. М. Лисенка» ... Др. Сабат, не обізнаний з «тереном» Львова, боявся випустити свою молодь зі шкільних мурів до «чужої» залі з концертом, промовами і кінцевим національним гимном ...» [22, с. 55].

Таке протистояння у гімназії тривало до 1930 р., коли її очолив проф. Северин Лецій: «Тоді наступила згода і єдність в учительськiм зборі і успокоєння серед учнів» [22, с. 59]. Традиція згоди і толерантності, критично-життєвого розуміння сформованої соціально-політичної ситуації у суспільстві та її впливу на функціонування гімназії продовжилася і за директорства Д-ра Дениса Лукіяновича.

Не дивлячись на те, що педагогічна праця забирала багато наукового часу Ю. Полянського, працювати в Академічній гімназії для нього було престижно і статусно: «Вже сам зовнішній їх вигляд надава їм поваги і пошани, а їх титул «ц. к. професор гімназії» надавав їм пожаданого урядового авторитету, який тоді загально в суспільности високо цінено. І можна б сказати, що вже тією своєю повагою і віддаваною їм честю впливали професори Академічної гімназії виховно на своїх учнів, ... Для нас, молодих учнів, ... стояли наші професори на недосяжній висоті, неначе півбоги на галицькiм Олімпі» [22, с. 78].

В гімназії майбутній професор викладав два тісно пов'язані між собою предмети: географію, про що з теплотою уже згадували вище його учні та історію. Викладання історії засвідчують архівні дані Академічної гімназії [23] та спомини сучасників: «На головнім заведенні академічної гімназії були учителями історії: о. проф. д-р Йосиф Застирець, Юрій Полянський, о. Станислав Шпитковський і Омелян Терлецький. Терлецького перенесла кураторія до польської гімназії. ... Д-р Ю. Полянський і о. С. Шпитковський залишились на місці» [21, с. 65–66]. Викладати історію особливо складно було у міжвоєнні часи, бо «... історію України можна було в школі узгляднювати лиш при навчанні історії Польщі» [21, с. 65].

В окремі роки крім географії та історії Ю. Полянський ще викладав природознавство, математику, німецьку і польську мови (рис. 10).

Учителі:	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31
47. др. Полянський Юрій, учит., перенесений з філії з дням 1/9 1921 розп. К. Л. Ш. О. з 10/9 1921. Ч. 19020/У.	польс., іст. і геогр. 21 год.	іст. і геогр. 20 год.	іст., геогр. і мат. 21 год.	іст. геогр. і мат. 19 год.	укр., нім., іст. і геогр. в I. пар. 19, в II. 22 год.	іст., геогр. і мат. 21 год.	іст., геогр. і прир. 23 год.	іст., геогр. і прир. 24 год.	іст. і геогр. 22 год.	іст., геогр. і мат. 22 год.

Рис. 10. Педагогічне навантаження Ю. Полянського в Академічній гімназії [6, с. 18; 18, с. 329]

Учений активно долучався до життя гімназистів, зокрема він підготував розділ «В поміч молоді», де торкнувся проблем здорового харчування в гімназії та ефективної й правильної самостійної підготовки до занять [6, с. 73-74].

Прийшовши у гімназію у ролі «молодих учительських сил» [22, с. 193], Юрій Полянський за практично двадцять років педагогічної діяльності трансформувався у знаного науковця та педагога, який викликав захоплення у гімназистів, став прикладом для наслідування, інтелектуальним лідером та моральним авторитетом.

Богословсько-академічний етап педагогічної діяльності Ю. Полянського пов'язаний з працею (1933–1939) у Львівській Греко-католицькій Богословській Академії, де майбутній професор викладав «Основи антропології». Теоретичний курс базувався на польових дослідженнях вченого та був дотичний до його наукової праці — археології, зокрема, дослідженні палеолітичних стоянок людини. Особлива цінність курсу, була в тогочасному модерному поєднанні світових напрацювань та результатів власних наукових досліджень: після закінчення університету Ю. Полянський продовжив наукову діяльність на базі Природничого Музею Наукового Товариства ім. Шевченка, мав велику практику організації польових досліджень та провадження наукової роботи.

Етап праці Ю. Полянського в Академії припав на час її активного розвитку та піднесення під керівництвом ректора о. Д-ра Йосифа Сліпого (рис. 11): «У навчальну програму запроваджено нові предмети: археологію та спеціальні виклади з мистецтва (проф. І. Свенціцький, В. Залозецький-Сас, Я. Пастернак). На філософському відділі студенти ознайомлювалися з головними течіями філософської думки та найважливішими проблемами соціології, започатковано філософські диспути, конференції і семінари. Щорічно у січні відбувалися восьмиденні реколекції для семінаристів» [7]; «Академія значно розвинулася і розрослася: відкрито нові факультети, кафедри, професорський склад збільшився до 40 осіб, розвинулась видавнича справа, сформувалася бібліотека.

З'явилися видання Богословського Наукового Товариства при Богословській Академії: «Богословія», «Нива», «Дзвони», «Мета». Об'єднавши довкола себе провідні кола західноукраїнської інтелігенції, Академія стала центром українського наукового життя» [19].

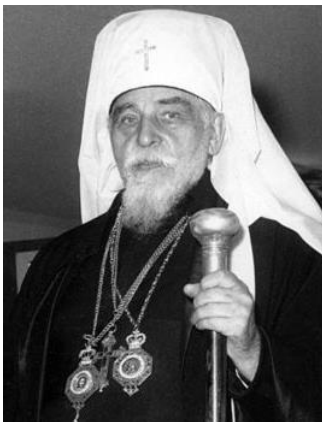

Рис. 11. Ректор Греко-Католицької Богословської Академії, Патріарх Йосиф Сліпий (1892–1984) [3]

Організація освітньо-наукового життя в Академії зі залученням провідних вчених Галичини отримала схвальні відгуки студентів та українського соціуму. Зокрема так про цей період навчання в Академії згадує: о. Володимир Пелех: *«Співжиття між студентами було гарне, культурне, до чого причинялися у великій мірі високої класи отці професори, настоятелі, а передовсім так звані недільні конференції отця ректора. ... В Богословській Академії, крім кооперативи та читальні ім. Маркіяна Шашкевича, існували різні гуртки самодіяльності, а передовсім — славний хор богословів. ... Кожного дня, крім неділь чи свят, відбувалися виклади в гарно розмальованих Ковжуном, Гординським і Музиковою залах-авлях. У Богословській Академії були два факультети: філософічний та теологічний. Крім приблизно 50-ти викладових предметів були ще різні семінари (12). Деякі предмети подавалися латинською мовою. Не одному студентові здавалося, що це лише навантажування мозку мертвою мовою, однак добре її знання не одному придалося у пізнішому житті» [13, с. 92].*

Для Юрія Полянського педагогічна праця в Академії була інтелектуальною віддушиною як у сфері комунікації з україноцентрично спрямованими студентами-богословами так і

колегами-професорами, духовними особами. Можна припустити, що до праці в Академії Ю. Полянського зарекомендував відомий археолог *Ярослав Пастернак*, який тісно співпрацював з Митрополитом *Андреем Шептицьким* і о. Д-ром *Йосифом Сліпим*. Митрополит підтримував думку, що «вивчення біблійної археології має беззаперечне значення для поглиблення знань студентів-богословів зі Святого Письма» [2, с. 318], був меценатом археологічної студії та розвідок на території України, пропагував ідею необхідності знань з археології для майбутніх священників як представників української інтелігенції. Як зазначалося у газеті «Діло»: «У 1933/1934 навчальному році *Я. Пастернак* читав курси «Культура залізної доби на Україні» та «Археологія Палестини», а відомий палеолітознавець *Ю. Полянський* — «Основи антропології»» [4, с. 3].

Юрій Полянський входив до когорти «світських» вчених Богословської Академії, які формували просвітницько-науковий дух її випускників, зароджували цікавість до дослідження рідного краю, прагнення до примноження і розвитку української культури та збереження цінностей минувшини.

Візитаторський етап освітньо-педагогічної діяльності Ю. Полянського не тривалий (1934–1939) та пов'язаний з працею ученого на посаді шкільного інспектора. На цю працю його зарекомендував Д-р Северин Лещій, якій власне й виконував роль шкільного візитатора та повертався (1934) на посаду директора Академічної гімназії. Подію так описує С. Шах: «Була це типово військова людина (С. Лещій — прим. О. Ш., Л. К.), так із зовнішнього вже вигляду, як і з характеру; не любив довгих промов, ні високолетних слів, а жадав, як математик по фаху, логічних, коротких відповідей і цінив людей на основі їх діл, а не їх облесних чи пустих слів. Був він запаленим мисливцем і головою укр. мисливського тов-а «Тур». Любив він оточуватися молодими учительськими силами, головню б. військовиками, і їх форсував у авансі; він то перепер у кураторії покликання Дра Юрія Полянського, який як поручник артилерії УГА з Високого Замку в листопаді 1918 р. на Львів стріляв, на тимчасового візитатора середніх шкіл, коли сам мав в 1934 р. до Академічної гімназії на директуру вернути» [22, с. 44–45].

На посаді візитатора майбутній професор розкрив свій дипломатичний хист, вміння вирішувати складні бюрократичні питання із врахуванням українських інтересів та особливостей сформованої освітньо-соціально-економічної ситуації на місцях. Про цей період діяльності Ю. Полянського так згадує *Мирослав Боярський* — педагог української гімназії м. Коломиї: «За мого побуту в Коломиї

була та сприятлива обставина в користь українського шкільництва в Галичині, що шкільним візитатором в тому часі був проф. Юрій ПОЛЯНСЬКИЙ, незвичайно тактовна людина і добрий дипломат у розв'язуванні загострених питань щодо українських шкіл. Д-р Ю. ПОЛЯНСЬКИЙ мав багато знайомих серед польських науковців, з якими в'язали його спільні інтереси в ділянці геологічних, та праісторичних досліджувань Галичини, тож умів використати свої зв'язки для добра незavidного положення українського шкільництва за польської влади, особливо приватного, рятуючи загрузені школи, повертаючи їм право прилюдності не раз у безвихідному положенні» [23, с. 330].

Водночас, як зазначають дослідники наукової спадщини Ю. Полянського [16–18] праця візитатора забирала багато часу у Ю. Полянського, який у цей період перебував у «трикутнику зайнятості»: Львівська гімназія — Богословська академія — шкільний візитатор. Це зумовило зниження інтенсивності наукової діяльності вченого та спричинило у подальшому складні перипетії у його житті [14, 16, 24].

Університетській етап освітньо-педагогічної діяльності Ю. Полянського наскрізно проходить через увесь його життєвий шлях. Він охоплює кілька періодів. Першим є праця вчено в 1921–1923 рр. в Українському Таємному Університеті, де майбутній професор, а тодішній юний випускник Львівського університету, читав лекції з географії, проводив лабораторні заняття з природничої географії та організовував географо-краєзнавчі екскурсії і мандрівки. Про цей період практично не залишилося споминів сучасників і він потребує подальших наукових розвідок.

Другий період означається 1939 р., коли Ю. Полянського, як знаного ученого (1930 р. йому присвоєно вчений ступінь доктора філософії з географії [16, с. 16]), поважного шкільного візитатора первинно призначають заступником завідувача Львівського обласного відділу народної освіти та директором Львівського наукового природознавчого музею АН УРСР, а в грудні цього ж року — завідувачем кафедри географії, згодом професором Львівського університету, а після проголошення Акту відновлення української державності (30.06.1941 р.) — бургомістром Львова [16, с. 16; 17, с. 4]. Це період складний, про що зазначає проф. О. Шаблій, та детально розкриває у «Передмові» до праці «Професор Юрій Полянський» [16, с. 17] та науковій розвідці «Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення» [20].

Події цього періоду влучно описав польський професор

університету, географ, геоморфолог, полярний дослідник, майбутній Ректор Вроцлавського університету *Альфред Ян* (1915–1999), цитату якого ми уже подали на початку статті. Додамо тільки, що А. Ян через багато років вагомо оцінює тогочасну життєву позицію Ю. Полянського: «у *Географічним інституті не було арештів, бо нас оберігав Полянський*» [27, с. 111].

Третій період охоплює буремні післявоєнні роки та пов'язаний з перебуванням Ю. Полянського в західноєвропейському освітньо-науковому просторі, куди він з сім'єю емігрує у 1943 р. Тут професор упродовж 1945–1947 рр. викладає географію в Українському Вільному Університеті (м. Мюнхен, Баварія) та паралельно працює у Міжнародному Вільному Університеті (УНРРА) [17, с. 4].

Четвертий період університетського етапу освітньо-педагогічної діяльності Ю. Полянського пов'язаний з Латиноамериканським макрорегіоном, а власне Аргентиною і Університетом Буенос-Айреса. Сюди професор переїжджає у 1947 р. та розпочинає активні польові геологічні дослідження Анд (1956–1967). Свої наукові здобутки він як пленарний професор і консультант з геології Державного університету Буенос-Айреса передає учням-студентам (1967–1975).

Наскрізна свідомо, жертвна життєва відданість ученого педагогічному покликанню засвідчена на його надгробку: «Проф. д-р Юрій Полянський. *Учитель*, вчений, патріот і гуманіст ...».

Головний педагогічний твір Юрія Полянського — підручник з географії

Відомо, що викладання географії, як й іншого будь-якого предмету найкраще, коли дисципліна забезпечена навчальною літературою — підручником і (або) навчальним посібником. Розглянемо коротко дидактичні вимоги до підручника. Особливо стосовно географії. Ці вимоги первинно схожі між різними дисциплінами, орієнтуючись на підручник написаний і виданий перед II світовою війною «Позаєвропейські краї та моря» (Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1938 р. — 218 с.) (рис. 12).

Загальноприйнятими вимогами є наступні (більшість з них появилася ще з часів Я. А. Коменського (1492–1570) і були подані у книзі «Велика дидактика» (1632):

1) *принцип наочності*. Він передбачає опертя не лише на зорове сприйняття, але й на слухові, нюхові, смакові та інші рецептори. Зрозуміло, що у географії часто використовувалися зорові сприймання — вигляд ландшафту, земної поверхні, системи розселення, красвидів, тощо. Для реалізації цього принципу, особливо продуктивним є опертя на географічні карти, картини, онаочнені портрети, схеми та інші

наочні посібники. Отже, принцип наочності, крім власне спостереження за реальністю, застосовується у різних модельних формах — картографічного моделювання (тут він найбільше віддалений від реальної дійсності), розкриття сутності схем, фотографій і картин та інших засобів;

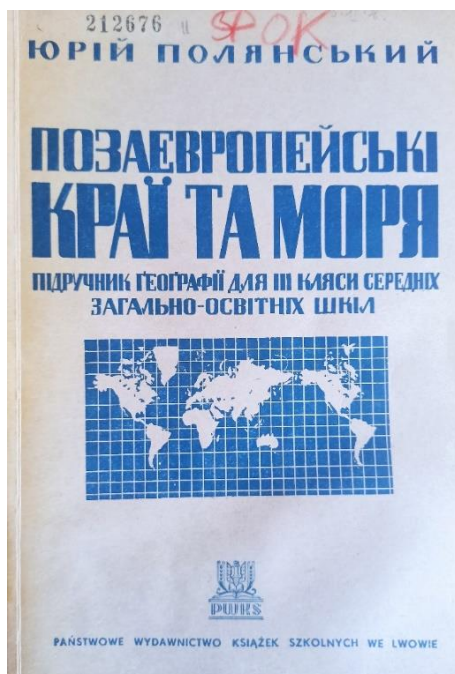

Рис. 12. Обкладинка підручника Ю. Полянського «Позаєвропейські краї та моря», 1938

2) *принцип доступності* матеріалу, який вивчається. Це дуже цікавий принцип. Він насамперед враховує віковий ценз. Доступність реалізується першою чергою на матеріалах, що вивчені на попередніх уроках (лекціях, доповідях тощо). Але тут важливим є виклад географічного матеріалу у науковій формі, часом емоційно, а найкраще з демонстрацією географічних данностей, які сприймає учитель (викладач) у процесі свого власного спостереження підчас подорожей і мандрівок;

3) *принцип побудови програми дисципліни, зокрема географії*, на фактичному матеріалі і поняттєво-термінологічний апарат викладений у попередніх розділах і параграфах. Це дає можливість широко використовувати порівняльно-географічний метод. Часом це називають

принципом зв'язності.

Порівняти дві речі, — писав Ф. Гегель, — це показати спільне у подібному і відмінне у спільному. Йдеться про порівняння між собою кількох географічних об'єктів, процесів, відношень чи властивостей. Наприклад, гір альпійської складчатості в Україні — Кримських і Карпат. Наприклад, за висотою, висотною поясною, географічним положенням і т. д. Або морів, скажімо, Чорного та Адріатичного. Порівняльно-географічний метод (і принцип) часто використовується Ю. Полянським при вивченні країн (тут — країв) і морів у його підручнику;

4) четвертим принципом, за яким будується як програма географічної дисципліни, так і відповідний їй підручник, можемо назвати *принципом «розширення знання»*. Він полягає у тому, що наступні матеріали базуються на *круговому розширенні* матеріалів попередніх класів. Наприклад, україноцентризм починається в усіх темах з географії України, але у наступних класах присутній практично в усіх дисциплінах через відносини окремих країн, регіонів та ін. просторових фрагментів земної кулі з Україною. Цим поглиблюється знання як про Україну, так і про інші геопросторові одиниці земного простору;

5) *принцип усвідомлення й активності*. Цей принцип передбачає з самого початку повне засвоєння матеріалу програми і підручника учнем-гімназистом чи студентом. Зрозуміло, що засвоєння має бути усвідомленим з сторони раціональності через його виклад учителем і сприйняття учнем. Але водночас участь учня мусить бути у цьому процесі активною, а не пасивною. Великою мірою це залежить від майстерності і позиції викладача;

6) *принцип використання вправ і міцного оволодіння знаннями і навиками*. Цей принцип стосується передовсім учня (для учителя це само собою зрозуміло). Але викладач спрямовує процес у певному знаннєвому чи пізнавальному руслі: без вправ цей процес стає неефективним. Іншими словами, будь-який з названих шести принципів дидактики Я. А. Коменського перестає працювати, якщо кінцевим результатом його застосування не стане ефективність засвоєння географічного знання.

Ю. Полянський, знав усі ці принципи і ефективно їх застосовував. Використовував при написанні «Позаєвропейські краї та моря». В усякому разі, як географові, йому близький картографічний принцип. У названому його підручнику наявні понад 20 карт і картосхем, які він пропонує гімназістам до аналізу або ілюструє певне положення своєї науки.

Структура і зміст підручника Ю. Полянського

Серед підручників і посібників з географії, виданих українською мовою, слід назвати праці Степана Рудницького (перед I світовою війною) «Нинішня географія. Фізіографія» (1910) та «Нинішня географія. Антропогеографія» (1914). Також варто назвати підручники і навчальні посібники підготовлені українськими ученими *К. Воблим*, *В. Садовським*, *І. Теслею* та ін. Серед них у 1938 р. появився оригінальний підручник проф. Юрія Полянського виданий у Львові [15].

Він оригінальний передовсім своєю назвою «Позаєвропейські краї та моря». Він є подібний до такого підручника виданого для гімназії польською мовою. Повна його назва включає ще й підзаголовок: «Підручник географії для III класи середніх загально-освітніх шкіл». Зв'язок з подібними польськими виданнями полягає у тому, що попередником був польськомовний посібник «Краја і морза роzaewgorejskie». Водночас Ю. Полянський радить при вивченні географії орієнтуватися на атлас Е. Ромера під подібною назвою «Краја і морза роzaeuropiejskie» (атлас для III класи гімназії). Подано також українсько-польський словничок з найпоширенішими термінами і поняттями.

У зв'язку з назвою дисципліни викладання, Ю. Полянський буде відповідну структуру і зміст підручника. Наприклад у структурі виділено три головні розділи (частини): коротка перша (близько 40 ст.), найбільша друга (близько 160 ст.) і найменша — третя (всього 12 ст.) (рис. 13).

По суті, розділений на окремі підрозділи лише другий розділ. Всього у книзі 47 параграфів, у т. ч. 11 у першій, 26 — у другій і чотири — у третій частинах. Цікавим особливо, є перший (теоретичний) розділ, що містить інформацію про розміри і форму Землі, особливості її руху навколо своєї осі та Сонця, інформацію про розміщення Землі у Космосі та ін.

Кожен параграф по-своєму цікавий. Загалом спостерігається комплексне розуміння географічних особливостей Земної кулі і її картографічного представлення. Автор щодо форми Земної кулі дотримується вавилонських чи старогрецьких учених (еліпсоїд обертання). Згадує учених астрономії і математики — Піфагора, Ньютона, Анаксимандра, Коперника та ін. А також мореплавців Магеллана, Колумба, Кука та ін. Розглядає Сонячну систему і лише у ній наявність окремих планет, у т.ч. Землі. Особливу увагу звернено на супутник Землі — Місяць.

ЗМІСТ		Стор.
ПЕРША ЧАСТИНА		
Вступні заваги		Стор.
Основи загальної географії:		
1. Про форму і розміри землі	4	
2. Як порушується земля	6	
3. Земля у космічному просторі	8	
4. Глоб, проекції і географічні карти	15	
5. Огляд поверхні землі	17	
6. Підсоння	22	
7. Морські течії та їх значення	30	
8. Кліматичні області землі	34	
9. Огляд умови життя й розміщення рослин і тварин на землі	34	
10. Найбільше типові біогеографічні урзування	36	
11. Поширення географічного горизонту широдовж стовпів	41	
ДРУГА ЧАСТИНА		
Опис позаєвропейських країн:		
I. АФРИКА		
1. Загальний огляд	45	
2. Середземноморські країни Африки	58	
3. Єгипет	62	
4. Сагара і смуга пустель	67	
5. Рівнинова Африка	71	
6. Шалена Африка	74	
II. АЗИЯ		
1. Загальний огляд	79	
2. Населення Азії. Ватамщина рас і релігій	85	
3. Великі комунікаційні шляхи	89	
4. Європейські колонії і політичний поділ Азії	91	
5. Радянська Азія	92	
6. Японія	99	
7. Китай	105	
8. Нова держава на окрайних володіннях Азії	114	
9. Індонезія	115	
10. Малайський архіпелаг	118	
11. Індія	122	
12. Огляд незалежних держав і мандатів підлежно-західної Азії	133	
III. АМЕРИКА		
1. Загальний огляд	138	
2. Історія відкриття і колонізації Америки	145	
3. Канада	148	
4. З'єднані Держави Північної Америки	164	
5. Огляд країн середньої Америки	169	
6. Бразилія	175	
7. Перу	173	
8. Аргентина	175	
9. Огляд інших держав півд. Америки	177	
IV. АВСТРАЛІЯ П ОКЕАНІЯ		
1. Австралія	179	
2. Нова Зеландія	188	
3. Океанія	189	
V. ПОЛІАРНІ КРАЇ ТА МОРЯ		
1. Арктика	192	
2. Антарктида	196	
ТРЕТЯ ЧАСТИНА		
ГОСПОДАРСЬКА ЄДИНІСТЬ СВІТУ		
1. Перегляд великих комунікаційних шляхів світу	199	
2. Світовий товаробіг	204	
3. Осередки зростаючих наслідків	208	
4. Актуальні господарсько-політичні питання світу	209	

Рис. 13. Зміст підручника «Позаєвропейські краї та моря»
[15, с. 214–215]

Вводиться поняття проекції карт (Меркатора, конічної та ін.), їх плюси та мінуси. Розглянуто рухи земної кори і внутрішню будову Землі. Одним словом, зміст цього лише розділу (всього 40 ст. на 215 ст. обсягу книги) виглядає ніби скорочений варіант сучасного курсу «Загальне землезнавство», який викладається в університетах України. Зазначимо, що першим підручником «Загального землезнавства» написаного українською мовою була книга П. Тутковського, видана у 1927 р.

Далі йде виклад положення Землі у Сонячній системі з констатацією її місця серед планет починаючи з Меркурія і Венери і закінчуючи Плутоном. Звернено увагу нашим денному (Сонцю) і нічному (Місяцю) світилам і їх затемненню.

Особливе місце відведено процесам горотворення — складчатим і скидовим та внутрішньої будови Земної кулі. Автор орієнтується на найновіші тогочасні геолого-географічні (геофізичні) досягнення суміжних з географією наук.

Дивно, але у книзі наступним параграфом є не водна поверхня — моря і океани, а повітряна сфера з її особливостями — кліматом. Тут розкрито рух атмосфери — горизонтальний і вертикальний (поділ на страто- і топосферу, розподіл тепла і вологи в них, про атмосферний

тиск і вітри (у т. ч. циклони й антициклони). Все це пояснено на основі причинно-наслідкових зв'язків і загальної циркуляції повітря (зокрема, пасатів і мусонів). Також пояснюється розподіл опадів на земній поверхні.

Захоплюючи викладено матеріал про морські течії та їх значення, а також закономірності глобального розподілу кліматів: а) екваторіальний (термін «рівнинний»), б) пасатовий (субтропічно-пустельний), в) мусонний (монсуновий), г) помірний («поміrkований»), г) пустинний (помірних широт), г) середземноморський (субтропічний), д) помірний («поміrkований»), е) полярний («бігуновий»).

Що стосується рослинного і тваринного світів, то Ю. Полянський виділяє в них геопросторові поєднання за умовами життєдіяльності — угруповання (асоціації). А серед них — типові (всього дванадцять типів, починаючи з екваторіальних лісів і закінчуючи дев'ятим типом — тундрою. Крім того ще три типи: 1) високогірні, 2) водні (морські), 3) водні (у прісноводних басейнах — ріках, озерах, болотах тощо).

Закінчується перша частина підручника Ю. Полянського короткою характеристикою розширення знання європейців про дослідження Земної кулі, починаючи від Гомера («Одіссея» та «Іліада»), Геродота і Птолемея до Марко Поло, Колумба, Магеллана і Кука.

Друга частина книги, як відзначається, присвячена окремим континентам, точніше — частинам світу, починаючи з найпростішої — Африки. Так воно виглядає й у сучасній школі. Але і в подальшому викладі — про Азію, Америку та Австралію автор починає з географічного положення цих частин світу. Початок тут: рельєф, клімат, гідрографія, рослинний і тваринний світ. Але тут появляється *людина, населення* (густота, расовий склад та ін.), політичний устрій. Далі подана характеристика окремих найбільших країн і володінь. Наприклад, в Африці — це Єгипет, в Азії — починаючи від совєтської частини Азії далі: Японія, Китай, Південно-Східна Азія, Індія, Південно-Західна Азія та ін.

В країнах і регіонах Ю. Полянський звертає особливу увагу на господарські відносини (у т. ч. із зовнішнім світом), етнічний і расовий склад населення. Антропоцентричний підхід тут особливо наявний.

Користуючись порівняльно-географічним методом Ю. Полянський часто здійснює порівняння між собою країн («країв») і материків. Крім того для його описів характерна індивідуалізація цих складових поверхні Земної кулі.

Нарешті, останній найменший розділ «Господарська єдність світу» має лише чотири параграфи. Це: «Перегляд великих комунікаційних шляхів світу», «Світовий товарообмін», «Осередки згущення населення», «Актуальні господарсько-політичні питання світу» [15]. Вони усі працюють в одному спрямуванні: світ являє собою єдину господарсько-економічну єдність. Тепер сказали б «глобальну господарську систему».

У цій частині головними є комунікації: тут особливо морські шляхи сполучення, головню міжконтинентальні, обіг товарів — аграрного походження (пшениця, бавовна, вовна) і викопних ресурсів (особливо енергетичних — вугілля, нафти і газу). Це багато ілюструється оригінальними картосхемами (рис. 14).

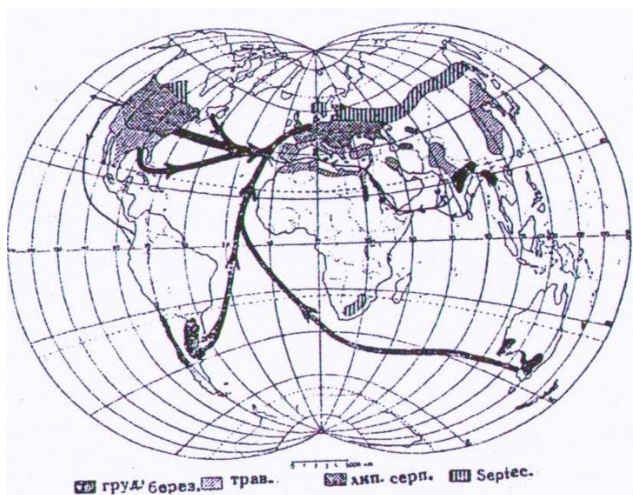

Рис. 14. Головні осередки продукції пшениці.

Грубі чорні лінії означають напрям і шляхи пересування пшениці
[15, с. 205]

Серед головних господарсько-політичних проблем світу Ю. Полянський виділяє наступні [15, с. 209–210]:

- 1) питання простору і колоній (пам'ятаймо, що перед II світовою війною розподіл у світі залежних територій і країн був надзвичайно актуальною проблемою);
- 2) питання сировини («сирівцю»);
- 3) проблема збуту продукції промисловості, особливо проблем автаркії;
- 4) проблема панування (володіння) на морях і питання їх свободи;

- 5) китайська проблема;
- 6) середземноморська проблема;
- 7) розроблення шляхів сполучення.

Загальні висновки

Підручник географії для III класу проф. Ю. Полянського, виданий перед II світовою війною у Львові написаний автором на високому дидактичному і науково-географічному рівнях. Зокрема:

1) він ураховує усі принципи дидактики Я. А. Коменського, розкриті нами на початку статті;

2) у ньому майже повсюди вкінці параграфів і розділів рекомендовано додаткову літературу українських і польських авторів;

3) у ньому значне місце приділено антропогеографічній характеристиці материків, країв і регіонів, їх населенню і господарству, що тісно пов'язані природним довкіллям — умовами твердої, водної і повітряної оболонки Землі;

4) підручник достатньо оснащений наочними матеріалами з елементами науково-технічного прогресу у кінці 30-х — на початку 40-х років XX ст.;

5) водночас фотоматеріали демонструють оригінальну традиційну культуру етносів і народів позаєвропейських країн;

6) недостатньо місця приділено морям та океанам;

7) підручник може навіть конкурувати з монографією «Географія Українських й сумежних земель» Володимира Кубійовича (1938).

Список використаних джерел

1. Антонович О. М. Спогади. — Київ; Вашингтон: АО «АВГУСТ», 1999. — 392 с.
2. Булик Н. М. Греко-католицька Богословська Академія у Львові: археологічні студії (1929–1939) // Сіверицина в історії України. — 2019. — Вип. 12. — С. 317–323.
3. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>
4. Вісти з гр.-кат. богословської академії у Львові // Діло. — 14 грудня 1933. — № 330. — С. 2–3.
5. Загородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 роки). — Івано-Франківськ, 2007. — 392 с.
6. Звідомлення за шкільні роки 1921/22 — 1930/31. За шкільний рік 1931/32 // Українська Академічна гімназія у Львові 1921–1931. Накладом Батьківського Комітету. — 101 с.
7. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua>
8. Котик Л. Економіко-географічні ідеї у працях і листуванні академіка Степана Рудницького // Історія української географії. — 2017. — Вип. 36. — С. 45–53.
9. Листування Степана Рудницького / [упоряд., вступна стаття, примітки П. Штойка]. — Львів : НТШ, 2006. — 436 с.
10. Львів. Центр міської історії: Міський медіаархів. URL: <http://www.lvivcenter.org/uk/uid/picture/?pictureid=8887>
11. Мельник І. 230 років Академічній гімназії // Zbruc. 2014. URL: <https://zbruc.eu/node/28376>
12. Мельник І. Львівська академічна гімназія // Поступ. 2005. URL: <http://postup.brama.com/usual.php?what=44948>

13. Пелех В. Мій Святий Працедавець // Альманах українського народного союзу на рік 1989. — Річник 79. URL: https://issuii.com/prosvitadnipro/docs/almanakh_umnoyuzi_na_1989
14. Полянська Х. Дідо залишив дуже глибоку пам'ять про свою діяльність. URL: <https://archive.svitua.org/vlasna-dumka/item/9427-krystyna-polianska-dido-zalyshyv-duzhe-hlyboku-pamiat-pro-svoiu-dialnist.html>
15. Полянський Ю. Позаєвропейські краї та моря: підручник географії для III класу середніх загально-освітніх шкіл. — Львів, 1938. — 215 с.
16. Професор Юрій Полянський / за ред. проф. О. Шаблія. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 378 с.
17. Свинко Й. Геолого-географічні дослідження Юрія Полянського в Аргентині // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. — 2007. — № 2. — С. 3–7.
18. Томенок О. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 13. — 2009. — С. 322–335.
19. Філософсько-богословський факультет УКУ. URL: <http://theological.ucu.edu.ua/pro-fakultet/istoriya/>
20. Шаблій О. І. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. — Париж-Львів, 1996. — С. 298–305.
21. Шах С. Львів — місто моєї молодості (Спомин присвячений Тиням забутих Львів'ян). — Ч. I і II. — Мюнхен: «Християнський Голос», 1955. — 268 с.
22. Шах С. Львів — місто моєї молодості (Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія). — Ч. III. — Мюнхен: «Християнський Голос», 1956. — 364 с.
23. Ювілейна книга української Академічної гімназії у Львові. — Філадельфія-Мюнхен, 1978. — 611 с.
24. Юрій Полянський. Проблема однієї біографії. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/reherit/polyanski/>
25. Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Jarosławiu. URL: <http://www.lo.kopernik.jaroslaw.pl/historia-w-pigulce>
26. Jahn A. Z Kleparowa w świat szeroki. (autobiografia). — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. — 332 s.
27. Polanski J. Carbónico y Pérmico de la Argentina. — Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1978. — 278 p.

НАУКОВА МОВА ПРОФЕСОРА ЮРІЯ ПОЛЯНСЬКОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ

М. Р. Влах

myroslava.vlakh@lnu.edu.ua

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна*

У статті висвітлено затребуваність досліджень мовнонаукової спадщини досовітського періоду для розкриття еволюції та українізації географічної науки, підвищення міжнародного престижу української наукової мови, інтелектуального розвитку українського суспільства. З'ясовано сутність поняття наукова мова, проаналізовано структуру наукової мови в розрізі вербальних і невербальних знаків. Схарактеризовано наукову мову професора Юрія Полянського через